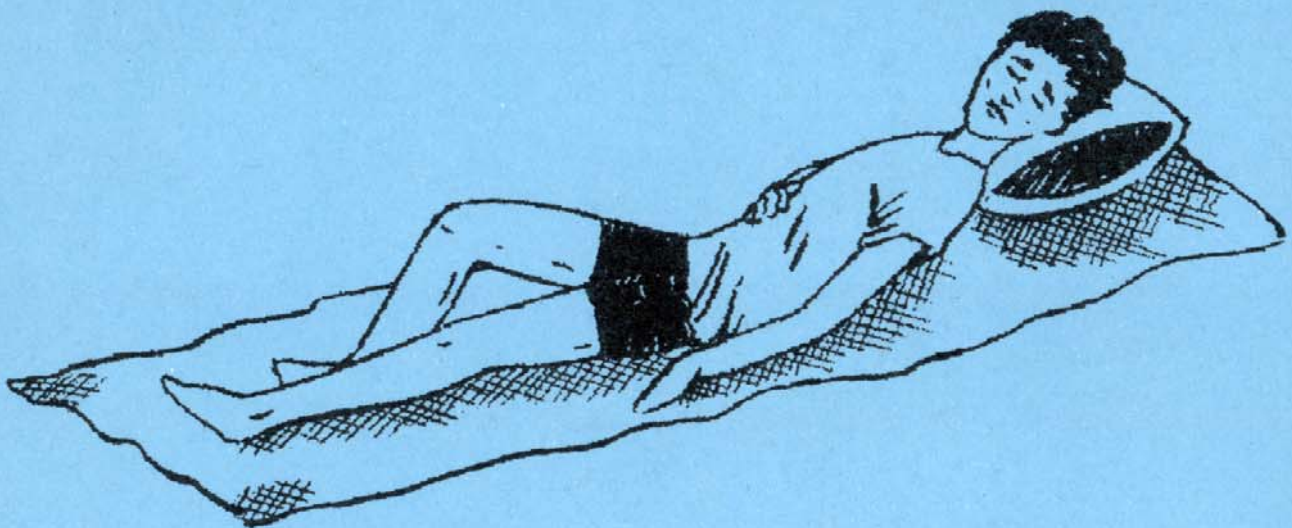
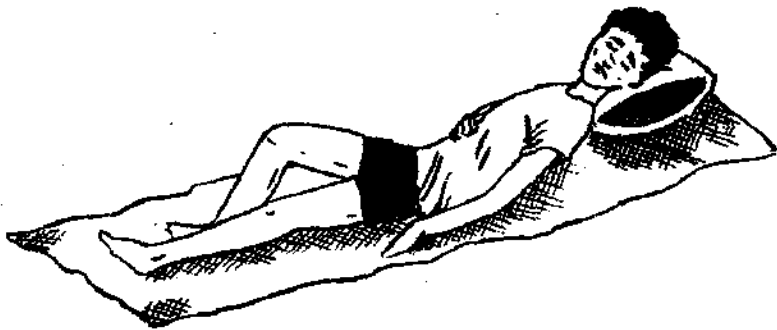

**Onopay boaten ta
mga may taw
ang galo-tan ta wi
tang sinangoni na?**

Agutaynen

**Onopay boaten ta mga
may taw
ang galo-tan ta wi tang
sinangoni na?**

**Agutaynen Translation Advisory Committee
Publishers
1998**

Published
in cooperation with
the Institute of Philippine Language and
the Department of Education, Culture and Sports
Manila, Philippines

This book or any part thereof may be copied or adapted and reproduced for use by any entity of the Department of Education, Culture, and Sports without permission from the Summer Institute of Linguistics. If there are other organizations or agencies who would like to copy or adapt this book, we request that permission be obtained by writing to:

Summer Institute of Linguistics
P.O. Box 2270 CPO
1099 Manila

Additional copies of this publication are available from BODEP at the above address.

We wish to express appreciation to the Swedish International Development Authority (Sida) and to InterAct Sweden (Nybygget - Kristen Samverkan) for their assistance in the production of this publication.

Agutaynen Health Book about Dehydration
81.16-198-3C 67.120P-985003N

Republic of the Philippines
DEPARTMENT OF HEALTH
OFFICE OF THE SECRETARY

F O R E W O R D

Through the centuries, the Philippines have been immeasurably enriched and influenced by the noble heritage of the cultural communities. These communities are an esteemed and integral part of the fabric of Philippine culture.

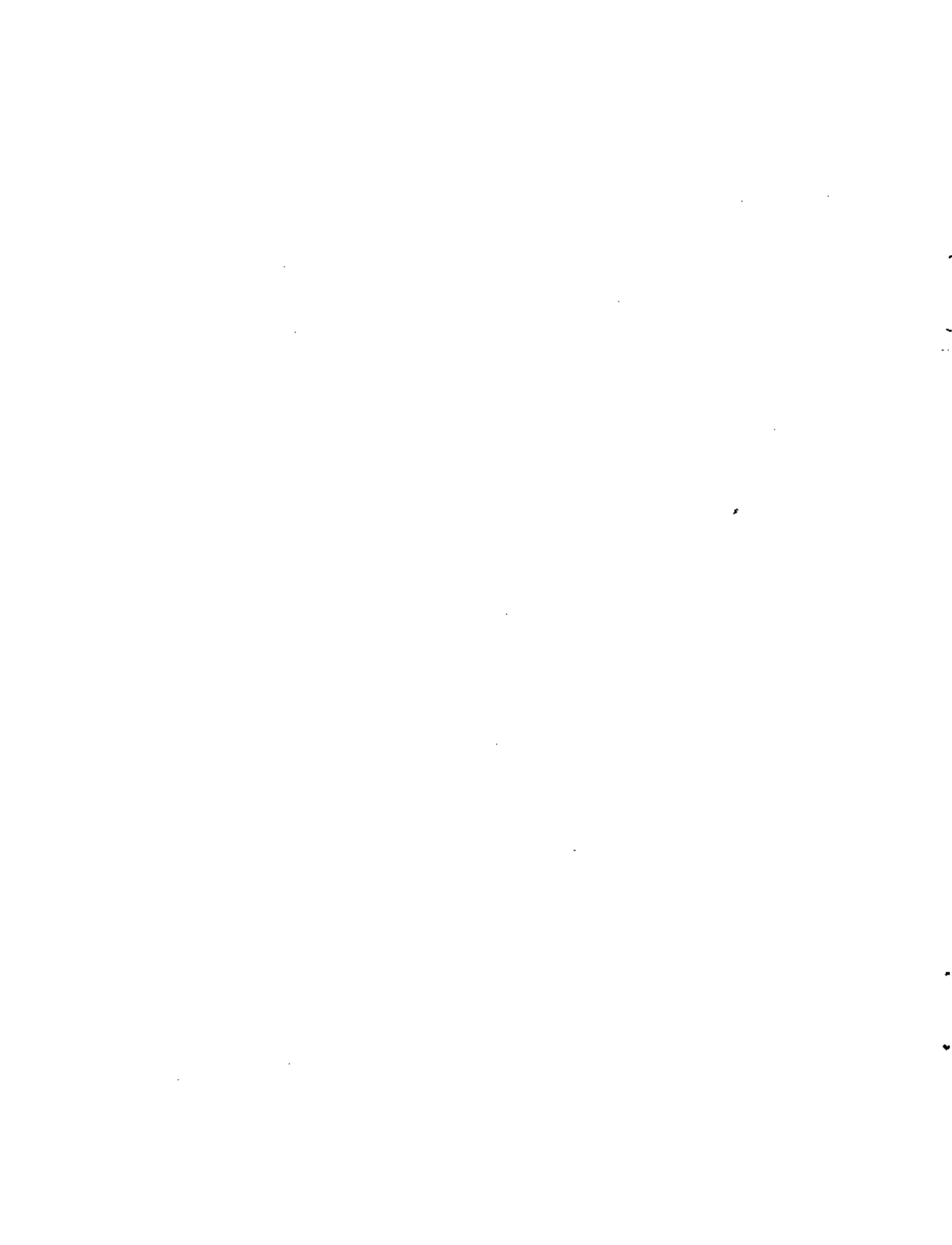
Thus, during this time of rapid social and economic development in the Philippines, the availability of development opportunities to the cultural communities is of particular importance.

A basic component in any community is the enhancement of physical health. This book provides practical information in the vernacular that will help lead to the achievement and maintenance of good community health.

The Department of Health commends this endeavor to contribute to the health and development of the nation.

A handwritten signature in cursive script, reading "Carmencita Noriega-Reodica".

CARMENCITA NORIEGA-REODICA, MD, MPH
Secretary of Health

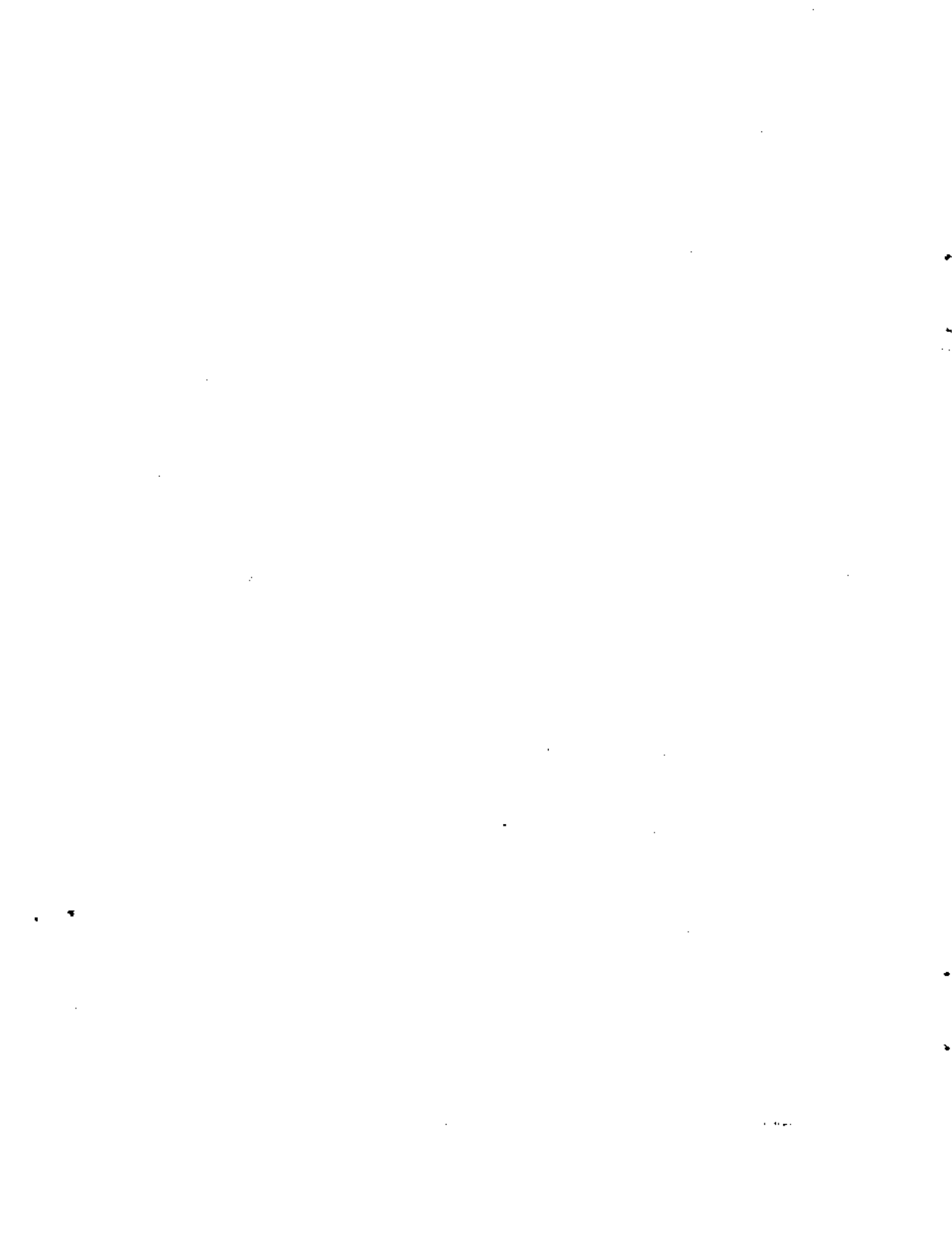
PREFACE

This booklet about rehydration was prepared in order to provide reading material with practical and useful content for readers of Agutaynen.

It begins with a story about a woman whose son has become dehydrated from having diarrhea, and tells what she does to help him recover.

Questions on the content of the story and the information section which precedes them have been added to stimulate thinking and discussion. It is hoped that this booklet will be used in group mini-seminars and by individuals in the Agutaynen communities.

Instructional material on pages 5 to 9 was prepared by Dr. Stephen Lynip of the Summer Institute of Linguistics and translated into Agutaynen by the authors. We are grateful to the many who helped work on this book, including Marilyn A. Caabay, Inday L. Edep, Gail Hendrickson, Missy Melvin, staff from the Agutaya Rural Health Unit- Alfredo B. Aizo RSI, Ma. Leilanie B. Caab PHN, Gloria G. Radam RHM, and Azucena G. Sahenacio RHM, from the Agutaya ALAYKA-Palawan office- Gemma A. Abengoza, Nora Y. Adion, and Elcie N. Factor. Thanks to Joseph Z. Llavan for revision of selected illustrations.

Natetenged ong Taw ang Galo-tan ta Wi tang Sinangoni Na

Ang istoriang na ay natetenged ong tatang babay ang Barangay Health Worker, ang si Inday. Si Inday gistar don ong aboat, ong Barangay Bangcal. Nantakon nagsiminar tanandia natetenged ong health ig asta mandian yading taw ang pirling pamansipaning ong nandia ang pama-dol ta tabang.

Mandian, ang ana na, si JR, agkorson. Anda pay tang kaldaw tang taki-taki na.

Malobay tang sinangoni na ig indi kaya nang magobra asta indi ka mapagkayam. Dorong katete-beken ni Inday ong ana nang asia.

Midio gaborido tang kolo ni Inday mga onopay mo-yang boaten na natetenged ong masit ni JR. Ganing si JR, "Olday ka ta wi. Pisano rang agkoawen." Naboyang tang pa-dol na ta wi, piro andang pisan ay nagdawat ong nandia tenged geldan tanira. Tenged ang ogali tarin bawal ang painemen ta wi tang taw ang agkorson. Ang pagparet nira mga painemen ta wi mas magdolang tang taki-taki na ig mas komasag.

Sigi-sigi tang pamasi ni Inday ong i-yak ni JR. Yading inita ni Inday ang mga taw ang agkorson ig nangapatay tenged nalo-tan ta wi tang sinangoni nira. Animan dorong eled na ang itaben mainabo ka ong ni JR, ang mapatay.

Nademdeman ni Inday tang siniminaran na tenged ong health nantakon. Ang nata-wanan na ong siminaran, ang taw ang agkorson kaministiran painemen ta dorong wi. Ang doma pang nata-wanan na mga ang taw agkorson, ang sinangoni na galo-tan ta wi ig yay ang gagikanan tang kamatayen. Indi magagoanta tang sinangoni ta mga anday wi na. Piro tanopa sia, ang isip ni Inday parti tenged ang pangintindi na bawal tang wi ong taw ang agkorson. Mandian onopa tang kamatodan? Tanopa sia, ang nagpasiminar ong Health ay tatang nars animan gata-wanan na mga onopa enged tang mo-yang ibolong. Mandian, pagsinti ta doro si Inday. Ganing ong sadili na, "Onopay mas mo-yang boateno? Painemeno si JR ta wi obin indi?"

Golping nagini-yak si JR ig nata-wanan ang lagi ni Inday tang tamang boaten na. Animan pagabasi na, aporadong laging nangomit ta wi ig pinainem na si JR. Amat-amat lamang tang painem asta nalobot ni JR.

Oman ganing si Inday, "Boateno tang bolong ang wi ang nadalano asing pagsiminaro ong Health." Mintras agboaten na, ang pamilia na namampalengget, katolad tang katawa na, mga lolo, tata may doma pa. Pamansikontra tanira ong agboaten ni Inday. Oman ganing tang lola na, "Ayaw! Anday sayod tang agboaten mo! Yaway bala mga onopay mainabo ong mola. Tenged ang tanan gatako ra ang indi dapat painemen ta wi tang taw ang agkorson. Mapatay da si JR!" Geldan tanira ig indi pa magalin. Pamanaid lamang ong ni JR mga onopay mainabo.

Pagalabi sigi pa tang painem ong ni JR ta bolong ang wi. Kada pirapang minotos agpainemen si ta wi ni Inday. Pagaramal, pagmasit pa ka enged si JR. Agkorson pa, piro nagbawas da ta ge-ley. Nagpoas da tang i-yak na ig pagpenay da tanandia.

Pamagelat pa tang pamilia na mga onopa enged tang mainabo. Ong isip nira, talagang anday sayod tang agboaten ni Inday. Piro ong panaid nira, pago-yao-ya kaman ta ge-ley si JR. Gabitala ra. Gakaliek da, ig belag da ta masiadong malolobay tang sinangoni na.

Namagtere-mate-man tanira mga ang agboaten ni Inday ay tama. Indi naboay nakomit tang eled nira ig dayon dang namagtabang ang nagpainem ta bolong ang wi ong ni JR. Tapos pinanaidan nira tang bindoat ni Inday tenged ong bolong ang wi agod mata-wanan ka nira.

Pagako-to, nama-dol da si JR ta anen. Nabereng tanirang tanan ang nago-ya ra tanandia! Ang pinapan nira ong ni JR linogaw, tenged gata-wanan nira ang indi poiding papanen ta anen tenged ma-ten.

Pagapon asta nalabi, sigi pa tang papan nira. Pagaramal mo-ya ra si JR. Gapanaw da, oman galiliag dang magpaolik-olik tang linawa na. Animan pama-dol da ta anen may tera tenged bawien na tang letem na asing kinorso tanandia. Mo-yao-ya ra tanandia. Galiliag da kang lombua, piro indi pa poiding paloan, dapat penay kang lagi agod madaling mago-ya.

Mandian inita ni Lola ang nago-ya ra si JR. Aggisipen na ta mo-ya tang nainabo.

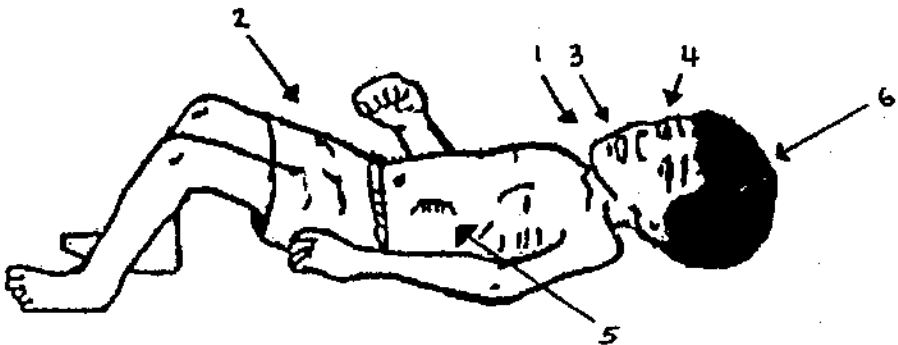
**Indi mapatay tang taw ong korso
kondi
mapatay tanandia mga
malo-tan da ta wi tang sinangoni nal**

**Na tang mga gitaen ong taw ang galo-tan ta wi tang
sinangoni na:**

1. Agkoawen.
2. Bihira ang manggik, teta madet tang gik.
3. Gamaran tang anga may ang bibil.

**Narin tang mga sinialis mga ang taw grabi ra ig kaministiran
ang ekelan ang lagi ong doktor.**

4. Adadalem tang mata.
5. Mga pi-niten tang olit, indi magbalik ang lagi.
6. Mga molang ge-ley ang tobok-tobokan na lelpek.

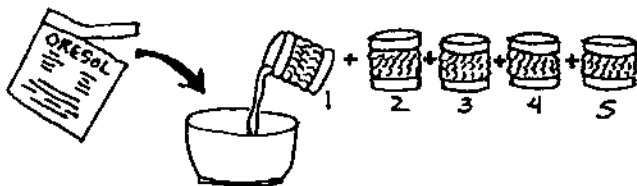

Mga ang taw galo-tan ta wi tang sinangoni na, narin tang mga dapat boaten:

Importanting dapat bolongon tang taw ang galo-tan ta wi tang sinangoni na, belag tang pabayan lamang. Primito painemen kang lagi ta bolong ang wi tenged na yay ang masinlong bolong. Ang bolong ang wi, kadagmitan ya lamang tang gabolong.

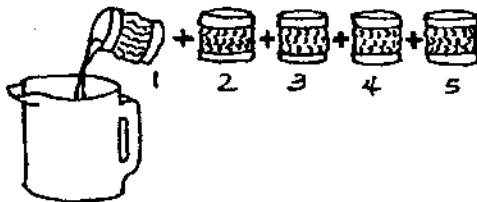
Maning ta na tang pagtimpla ta wing bolong:

Mama-dola ang lagi ong Health Center tang dorong pakiting ORESOL agod italok ong balay para mga may taw obin ana mong pagtaki-taki, may ipainem mong lagi. Indi elaten mong may pagmasit da ba-loa mama-dol, dapat may simpan mong lagi. Ang ORESOL ay timplado rang lagi ta kasin may asokar, animan ibo-bok lamang ong tang pitsil ang may limang basong wing inemen (wing pinakalakala ang pinalamig).

Mga anday ORESOL mo, narin tang dapat boaten:

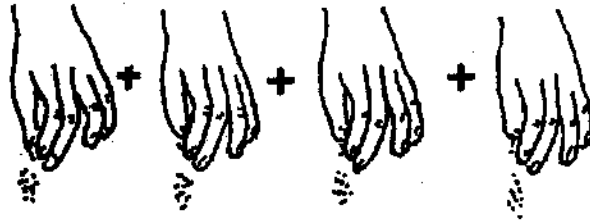
1. Gamiten tang pitsil ang limpio.
2. Mangomit ta limang basong wing inemen (wing pinakalakala ang pinalamig) ig ibo-bok ong pitsil. (Ang baso ta Nescafe tang gamiten, oman ang pagtaraketen dapat ipasa-sad ong may geret na.)

3. Betangan ta doroang kotsarang asokar tang wi (kolit obin masinggi).

4. Betangan ka ta epat ang po-nit ang kasin tang wi (ong pagpo-nit ta kasin, ang gamiten ay ang tolo nga toldokan lamang).

5. Kalokalon ta mo-ya asta indi matonaw. Oman samitan, ang lasa na midio mamit ang makasin-kasin, pario ka ong lok ta. Animan importanting samitan mo kang lagi tang lasa na mga tama.

Monopay gamit tang bolong ang wi:

1. Painemen ta wing bolong tang taw ang agkorson.
2. Sigi-sigi tang painem kaldaw may labi. Kada magtaki dapat painemen mga tengang baso. Mga kakasag ang enged tang taki-taki na, oйдan ta yading wing bolong.
3. Maski ang molang ge-ley kaministiran painemen ta wing bolong mga limang baso asta magtampolok ang baso kaldaw-kaldaw (ang maliag yaning painemen ta tang kotsara asta magdoroang kotsara kada tampolok ang minotos). Poidi kang pasobran mga kakasag ang enged tang taki-taki na.

4. Sigi tang painem ta wing bolong asta indi magpoas tang taki-taki na.
5. Mga ang mola indi maliliag ang manginem dapat regesen ang painemen.
6. Mga pago-yao-ya ra tang taki-taki na, papanen kang lagi tang wi tang linogaw, ong gege-leyge-ley lamang ig sigi-sigi pa ka enged tang torol ong nandia. Oman papanen ka ta ponsing lotok ig mga mo-ya ra poidi ra tang domang klasi ta pamangan, piro gege-leyge-ley lamang ig sigi-sigi ka tang papan. Ang wi tang nioy masinlo kang ipainem.

Pandam:

1. Teta ang taw ang pagtaki-taki, mga agpainemen ta wi, sigi pa tang taki-taki na. Piro maski maning pa don, sigi-sigi lamang tang painem ta wing bolong piro amat-amat lamang ang painem. Indi penayan tang painem.
2. Mata-lib tang tolong kaldaw ang taki-taki mago-ya ra ig mas mago-ya ra enged mga tang dominggo ra.
3. Mga ang mola pagtaki-taki ang nanay dapat indi magpara tang patiti. Mga ang taki-taki tang mola sobra ra ong tang dominggo, sigoro bawasan tang patiti ig painemen ta yading wing bolong. Piro india magpara tang patiti.

Indi magpara tang patiti!

4. Mga ang mola golping nagtaki-taki ta wi ig doro, primiro painemen ta wing bolong, oman ekelan ong Health para ipakonsolta.
5. Mga ang wing bolong ang agpainem indi somadsad ig totoka na lamang, dapat paning ong Health para ipakonsolta.
6. Mga ang tataki na gatagelan ta dogo obin midio alobang, maliag yaning ang pagmasit ay may disintaria na. Kaministiran magpakonsolta ong Health.

Ang gagikananang tang taki-taki may toka:

1. Maboling tang wing ginemen.
2. Indi pangogat tang kalima obin maboling tang kalima mga pamangan obin mga pagsimpan ta pamangan.
3. Pagalin ong kasiliang ang indi pangogat tang mga kalima ta sabon.
4. Pamangan ta mga pamangan ang ilaw obin indi gogatan.
5. Pamangan ta mga pamangan ang naboay dang nasimpan obin nalotok.
6. Mga pagtaki-taki ig pagtoka asia simtomas ka ta domang klasi ta masit pario tang masit ang si-dat, malaria, impiksion ong talinga ig doma pa.

Mga te-ma:

1. Angay agliwagan si Inday ang magdisision mga onopay boaten na ong ana nang pagmasit?
2. Onopay naging disision ni Inday? Onopay bindoat na?
3. Onopa, kaministiran ta wi tang sinangoni ta?
4. Monopa mata-wanan ta mga galo-tan da ta wi tang sinangoni ta?
5. Mga galo-tan ta wi tang sinangoni ta, onopa tang tamang boaten ta?
6. Pirapa tang ipainem ang wing bolong katolad ong molang ge-ley, mola pa, asta mepet?